

Куфтирєв П. В.,
кандидат юридичних наук,
докторант відділу моніторингу законодавства
Інституту законодавства Верховної Ради України

ДОКАЗУВАННЯ У ДАВНЬОМУ ЄВРЕЙСЬКОМУ ПРАВІ

PROVING IN ANCIENT JEWISH LAW

Стаття присвячена аналізу правового режиму, видів та особливостей юридичних доказів у давньому єврейському праві. На підставі дослідження першоджерел давнього єврейського (юдейського) права зроблено висновок про його безпосередній вплив на формування доказового права у більш пізній період у християнських народів.

Ключові слова: історія доказового права, давнє єврейське право.

Статья посвящена анализу правового режима, видов и особенностей юридических доказательств в древнем еврейском праве. На основе исследования первоисточников древнего еврейского (иудейского) права сделан вывод о его непосредственном влиянии на формирование доказательственного права в более поздний период у христианских народов.

Ключевые слова: история доказательственного права, древнее еврейское право.

This article is devoted to the analysis of the legal regime, types and peculiarities of evidence in ancient Jewish law. Basing on the analysis of the fountainhead of ancient Jewish law the decision about its direct influence on the formation of law of evidence in later period of Christian nations was made.

Key words: history of law of evidence; ancient Jewish law.

Біблія, будучи невичерпним джерелом натхнення для багатьох поколінь нормотворців, зароджувалася і формувалася як священні тексти, насамперед, єврейського народу, а згодом, будучи доповненою Новим заповітом, стала першоджерелом права багатьох народів, у тому числі і українського як християнського народу. У Біблії сконцентровано значну кількість вихідних засад, що мають безпосереднє відношення до формування ідеології доказового права, а тому дослідження біблійних коренів юридичного доказування сприяє більш широкому розумінню витоків доказового права та його сутності. А це неможливе без вивчення релігійно-правової спадщини єврейського народу як носія і зберігача перших біблійних текстів.

Питаннями дослідження давнього єврейського права у свій час плідно займалися і займаються такі вчені, як Р.М. Андрусак, Е.В. Воробйова, С. Злобінський, М. Луцюк, Г.Г. Піков. Водночас, незважаючи на досить значну розробленість у вивченні давнього єврейського права і на численні роботи з цієї теми, питання юридичного доказування не стало предметом окремої уваги спеціалістів, за винятком фрагментарного згадування про види доказів у загальних роботах з історії єврейського права.

Залишилось мало дослідженим питання впливу давнього єврейського права на систему доказування в інших народів, зокрема християнських, які, сприймаючи християнські канонічні приписи, одночасно запроваджували певні елементи з єврейського права, що також базувалося частково на тих же священних текстах.

З огляду на вищезазначене видається за доцільне дослідити впливи правових ідей доказування, що сформульовані були у давньому єврейському праві, на християнську правову традицію доказування, що

відбилося і на сучасній теорії юридичних доказів як комплексному правовому вченні.

Унікальним правовим явищем давньосхідної державності було давньоєврейське (давньоюдейське) право (משפט ישראלי - мишпат иври), яке увібрало у себе частково і правову спадщину великих держав Сходу – Єгипту (внаслідок виходу євреїв із-під влади фараонів) та Вавилону (внаслідок вавилонського полону і окупації) та переробило таку правову спадщину у власних монотеїстичних релігійних уявленнях. Важливість уявлень давніх євреїв про докази тим паче висока, що через християнські канони юдейське доказове право справило вирішальний вплив на правосвідомість європейської правової культури. Саме юдейське право є вихідним коренем багатьох сучасних правових уявлень про юридичне доказування. Більше того, цікавість дослідження доказової системи давньоєврейського права полягає також у тому, що і наразі продовжується його реалізація, оскільки воно відроджене і є живим правом, частиною правового регулювання сучасної Держави Ізраїль. Посилання на давньоюдейські правові приписи з сімейних питань є нормальною практикою у діяльності сучасного Верховного Суду Ізраїлю. У світі не існує більше прецедентів того, щоб настільки давня система правових доказів була чинною діючого права. І це є чи не єдиний у світі випадок існування правової системи без держави майже дві тисячі років [1, с. 28].

Основу релігійно-правових уявлень єврейського народу становило П'ятикнижжя Мойсея (Танах), яке у християнській традиції становить частину Старого заповіту Біблії. Окрім суто священних текстів, джерелами єврейського права є і складені у різні часи різними авторами кодифіковані добірки тлумачень і правил поведінки євреїв, що, безумовно, базуються на Торі та інших священних тестах-тлумаченнях, які

взаємопов'язані між собою: Галаха, Гемара, Мішна, Талмуд. Св'ященні тексти будь-якого народу, у тому числі і єврейського, окрім суто містичних уявлень, є багатим фактажем джерелом політико-правових, історичних, побутових уявлень. Г.Г. Піков зазначає, що «священні тексти» є тими текстами, в яких в уніфікованому та систематизованому виді містяться базові ідеї тієї чи іншої цивілізації та формується механізм їх реалізації у швидкоплинному світі [2, с. 74–99]. А тому ми виходимо із тези про те, що Біблія загалом і П'ятикнижжя Мойсея, зокрема, є найціннішим першоджерелом доказового права давніх євреїв, що згодом справили вирішальний і категоричний вплив на доказове право держав християнської цивілізації.

У цьому відношенні цілковито обґрунтованим буде вважати, що основний внесок у формування теорії доказів зробили саме давні євреї, які запровадили унікальну формулу, що згодом стала парадигмою осмислення усєї системи доказового права. І ця формула була сакральним чином унормована у скрижалях Заповіту, який Мойсей уклав із Богом. Мається на увазі дев'ята заповідь – «Не свідчи неправдиво на ближнього свого». Саме це є вихідною засадою, базовим принципом, найвищим досягненням політико-правової думки у сфері доказів. Людині по праву народження покладається довічний обов'язок свідчити лише правдиво, а порушення цього припису є тяжким і смертним гріхом, порушенням Божої заповіді, на думку давніх євреїв, що згодом було сприйнято європейським доказовим правом. За принципом таліона, з особою яка буде викрита у неправдивих свідченнях потрібно вчинити те, що вона бажала вчинити тій особі, проти якої надавала неправдиві свідчення: «Якщо хтось буде ворогом ближньому своєму <...> нехай не пощадить його око твоє <...> зроби йому те, що він замислював зробити брату своєму (Вт. 19:11, 13, 16–21)[3, с. 14–23].

Десять Заповідей Мойсея, або Божих заповідей, становлять центральне місце Тори і визначають основні засади не тільки релігійного, але й політико-правового життя єврейської громади. Умовно заповіді можна поділити на дві групи: заповіді, які стосуються взаємин людини і Бога, та заповіді, які стосуються взаємин людей поміж собою. Дев'ята заповідь «не свідчи неправдиво» належить до другого блоку, що врегульовує відносини людей між собою. Наявність самої такої заповіді, незалежно від того, яку концепцію походження цих заповідей ми оберемо (божественну чи людську рукотворну), свідчить про наявність серйозної проблеми, яка була притаманна єврейському суспільству у певний період їх життя (після втечі від влади фараона і одержання Мойсеєм скрижалів). І ця проблема полягала у неправдивих свідченнях, що, на думку отців-патріархів єврейського суспільства, може згубно вплинути на розвиток єврейського племені. Видається, що проблема була настільки масштабною, що довелося її врегульовувати на найвищому релігійно-правовому рівні – шляхом текстуальної фіксації на Скрижалях і надання їм сили найвищого правового

та етичного імперативу – заперечення такої заповіді є запереченням Бога.

У Книзі Притч Соломонових (24:28–29) ми знаходимо продовження цієї ідеї в устах одного з найвидатніших єврейських царів – звучить заборона принижуватись до рівня брехливого свідка та відплачувати йому взаємним брехливим свідченням. В іншому уривку притч Соломон наголошує: «Мертотні перед Господом – уста брехливі, а ті, які кажуть істину, благоугодні Йому» (Притч. 12:22); «Брехливий свідок не залишиться непокараним, і хто говорить неправду не спасеться» (Притч. 19:5).

Тора наводить приклади відплати за брехливі свідчення. Так, бажання нечестивої царської сім'ї набути чужого винограднику призвела до загибелі Навуфея, якого побили камінними (3 Цар. 21:8, 11). Неправдиві свідчення надавала цариця Ісавель, а організатором неправдивих доказів був Ахав. Навуфей був володарем поля, яке було розташоване поряд із палацом царя Ахава, який мав намір приєднати це поле свого маєтку. Ханаанська дружина царя Ісавель запропонувала оббрехати Навуфея і, таким чином стративши його, привласнити його землю, що, власне, і було зроблене. Але Господь згодом покарав кривдників. Ісавель була покарана через викидання у вікно і пси розірвали її тіло (4 Цар. 9:33–36), а нечестивий цар Ахав був убитий у бою і гулящі жінки омивали його тіло і пси слизували кров з його колісниць (3 Цар. 22:37–38). Таким чином, відплата наступила не тільки для того, хто надав неправдиві свідчення, але й для співучасника й організатора такого злочину. У таких яскравих метафоричних образах євреїв закликали суворо дотримуватися дев'ятої заповіді щодо правдивих свідчень. І таких яскравих художніх прикладів досить багато у Священному Писанні.

Наскільки важливою для давніх євреїв була дев'ята заповідь можемо судити хоча б з того, що у більш пізні часи покривдження Ісуса Христа представлено вже у Новому Заповіті саме як оббрікування під час судового процесу. Христос постає в євангельських текстах не як жертва випадкового злочину, а саме як жертва змови через неправдиві свідчення фарисеїв, як жертва неправедного суду, наклепу у доказах. Тобто для правосвідомості людини початку нашої ери принциповим було неправедне засудження через неправдиві докази, а не звичайне побутове вбивство, тобто саме порушення дев'ятої заповіді. І таким чином принципові аспекти розуміння дев'ятої заповіді з юдаїзму входять у християнство, стаючи панівними в Європі. Гріховність неправдивих свідчень, тобто таких, через які постраждав і сам Христос, у християнстві оголошується тяжким «гріхом неправдоглаголення», що становить один із центральних предметів хамартіології – богословського вчення про гріхи [4]. Вчення про гріх і спасіння поступово стають центром християнського богослов'я.

Порушеннями дев'ятої заповіді не свідчити неправдиво в юдо-християнській традиції вважаються такі діяння: брехливе свідчення на суді або підбурювання будь-кого до цього; захист будь-кого

на суді шляхом обману; виправдовування будь-кого на суді за винагороду; невизнання своєї реальної провини перед судом за скоєне правопорушення; брехливе переведення з себе вини на іншу безневинну людину; брехливий донос; сутяжництво; благовоління до брехунів; вчинення розбрату поміж людьми через оббріхування; поширення пліток і наклепів; удавана підозрілість; публічна образа іншої особи; звичка до спорів без приводу; брехня заради жарту; самопрокльон; брехливе самовиправдовування; обіцянка будь-що виконати без наміру виконувати; надмірна балакучість; поширення забобонів; цікавість до чужих розмов та паперів. Більшість таких діянь згодом була кваліфікована в юриспруденції як порушення доказового права.

Давньоєврейське доказове право як правова система давніх великих держав Близького Сходу сприймало і клятву як вид доказу, але досить специфічно, з врахуванням особливостей монотеїзму. Як і у Месопотамії та Єгипті, клятва використовувалась євреями як інструментарій доказування. Клятва існувала як переконання однією людиною інших у правдивості сказаних слів, а також могла бути у формі закликку Бога у свідки правдивості висловленого. На івриті клятва звучить як «шеба», що також співзвучно із цифрою сім. Сім є священним числом для євреїв, оскільки Авраам (патріарх, праотець народу), вивіривши у пустелі колодязь, затвердив право власності на цей колодязь перед царем Герара шляхом принесення клятви і жертвоприношенням семи агнят (Бут. 21:31).

Давньоєврейська священна книга «Числа» (одна з книг Тори – П'ятикнижжя Мойсея) зазначає: «Якщо хтось дасть обіцянку Господу, чи поклянеться клятвою, поклавши обітницю на свою душу, то він не має порушувати свого слова і має виконати все, що вийшло з його вуст» (Чис. 30:3).

Законодавець Мойсей впорядкував систему клятв у євреїв та від імені Бога-законотворця суворо заборонив використання завідомо брехливих клятв із застосуванням імені Бога. У книзі Левіт із Тори Господь звертається до людини: «Не клянись моїм ім'ям на брехню, та не обезчещуй імені Бога твого. Я Господь» (Лев. 19:12).

Але при цьому, якщо клятва правдива, то не забороняється клястися ім'ям Бога: «Господа, Бога твого, бійся і йому одному служи, і Його іменем клянись» (Повт. 6:13). У судах допускалась і клятва на засвідчення правдивості показань: «Клятва перед Господом буде поміж двома, у тому, що той, хто взяв, не наклав руки своєї на власність ближнього свого» (Вих. 22:11). При цьому клятва не допускалась із різноманітних дріб'язкових приводів, а була, скоріше, виключенням для особливих випадків доказування, спеціальним випадком доказового права: «Не вимовляй імені Господа, Бога твого, даремно» (Вих. 20:7).

Загалом клятвені докази досить детально розроблені в єврейському релігійному правознавстві, оскільки єврейські мудреці справедливо вважали, що клятва виконує роль моральної перепони від вчинення гріху, а, враховуючи особливості близькос-

хідної ментальності у народів Сходу, клятва і до цієї пори вважається досить вагомим аргументом у доказуванні, і рудименти клятвеного доказування до цієї пори досить авторитетні на Сході.

Живучи в оточенні язичницьких народів євреї були добре обізнані із системою клятвених доказів інших націй. Вони знали, що інші народи можуть клястися іменами своїх богів, предметами насолоди, іменами своїх царів та фараонів. Приміром: «У той день танути будуть від спраги красиві дівчата та юнаки, які клянуться гріхом Самарійським» (Ам. 8:13–14).

Специфічне відношення було в євреїв і до доказів-оракулів, які, як було вище показано, мали значне поширення у Месопотамії і особливо в Єгипті. Єврейський монотеїзм негативно ставився до проявів будь-якого чаклунства, у тому числі і до пророцтва численних оракулів. Євреї ставились до них не просто нейтрально як до прояву не вартото уваги шарлатанства, а різко негативно як до виду поклоніння темним силам зла, що, на їх думку, було проявом язичництва і неприйнятним для правовірного єврея. Власне неприпустимість використання чаклунства, магії, пророцтва як доказів у суді є другим, досить вагомим внеском давньоєврейського права у формування теорії юридичного доказування. Неприпустимість доказування засобами, що об'єктивно не можуть бути перевірені допустимими засобами, було також зумовлено специфічним давньоєврейським монотеїзмом. М. Луцук зазначає, що ворожбити і чарівники осуджувалися монотеїзмом Ізраїлю через їхній зв'язок із релігією ханаанців, бо будь-яка магія є спробою, оминувши Яхве, «домовитися» з силами природи, які людина не в змозі підкорити, а тим паче досягнути можливі негативні наслідки такого спілкування, оскільки магія є несумісною з послідовним монотеїзмом [5]. Таким чином, з огляду на ті чи інші причини, чи то релігійні, чи то суто націоналістичні із переліку доказів оракулів та іншу магію було виключено, а єврейське доказове право впритул наблизило людство до розуміння належності та допустимості доказів та засобів доказування, остаточно віддавши перевагу розумності, здоровому глузду та логіці.

У правовому режимі інших видів доказів давньоєврейське доказове право принципово не відрізнялось від інших давньосхідних правових систем – єгипетської та вавилонської. Аналогічно значна увага приділялась показанням свідків, письмовим та речовим доказам. Існували певні національно-релігійні незначні особливості: так, Талмуд виходив із недостатності свідчень одного свідка і вимагав свідчень 2–3 свідків; іноді допускалось жеребкування як доказ, але таке жеребкування не мало характеру суду Божого і забезпечувало, скоріше, рівність у доступі до певних благ. Давньоєврейська судова процедура висувала низку вимог до особи свідка. Свідками могли бути тільки правовірні іудеї, які незацікавлені в процесі, що проводився.

Виправдувальні свідчення, на відміну від обвинувальних, не могли бути змінені на протилежні [6, с. 3–10]. Надзвичайно суворі вимоги висувалися і до самих показань. Вони мусили бути точними і сто-

суватися не тільки місця, часу й способу вчинення злочину, але й навіть найменших дрібниць його обставин [7]. Заборонялося будь-кого засуджувати на смерть виключно на підставі винятково тільки зізнання, без інших доказів [8, с. 89]. Вважаємо, що іншим досить важливим напрацюванням єврейського доказового права є зведення показань свідків на найвищий щабель доказової сили. Так, якщо шумери і вавилоняни віддавали перевагу письмовим доказам, вважаючи їх силу вищою, то давні євреї якщо і не перебільшували їх значення, то у будь-якому разі зрівнювали у доказовій силі письмові докази і показання свідків. Справа у тому ставленні, яке сформувалося у народі Ізраїлю до людського слова. Закон Мойсея надає великого значення людському слову: людина не може зрадити своєму слову, оголошена обіцянка має бути виконана. В язичницьких (поганських) релігіях слово є таким самим агентом, як і інші стихії – вода, вітер, вогонь, а тому язичники вірять, що проголошене кілька разів поспіль слово має магичну силу заклинання. Вочевидь, саме тому в язичницьких суспільствах клятва богами була одним із головних доказів. Водночас давні євреї на місце клятви поставили показання свідків. На думку монотеїстів-євреїв, словом людина зв'язує тільки себе і нікого, окрім себе [9]. І в цьому ми також вбачаємо істотний епохальний крок у розвитку теорії юридичного доказування.

Використовувались давніми євреями за талмудичним правом і ордалії, але вони не були занадто поширеним засобом доказування. Відомий випадок, коли чоловік звинуватив свою дружину у зраді, але не зміг цього довести (Числ. 5:11–30).

Цікавою і специфічною була система оцінки доказів суддями – мудрецами Синедріону – адмі-

ністративно-судового органу. Великий Синедріон складався із 71 мудреця, а місцеві синедріони (нижча інстанція) – із 23 мудреців. Для належної оцінки доказів мудрецами Синедріону їм заборонялося вживати вино та перебувати на суворому пості у день, коли винослось рішення, яке стосувалося смертної кари. Належній і адекватній оцінці доказів мудрецами сприяло також і те, що членами Синедріону не могли бути занадто молоді та занадто старі люди, а також такі, що мають невиліковні хвороби (як такі, які можуть невинуватимено оцінювати докази).

Для прийняття рішення стосовно смертної кари мудреці Синедріону умовно поділялися поміж собою на дві групи. Одна група досліджувала докази винуватості особи, інша група – докази невинуватості особи. Таким чином, це були і судді і присяжні в одній іпостасі. При цьому не допускалось одноголосне прийняття рішення про винуватість у справах по смертній карі. Одноголосність визнання винуватим означала, що докази досліджені поверхово і мудреці не достатньо ретельно заглибились в аналіз доказів, а тому процедура дослідження доказів повторювалась, допоки судді не дослідять і виправдовувальних доказів.

Отже, давньоєврейське релігійне право, сформувавши вихідні засади правдивості свідчень, підносячи пояснення свідка на високий щабель у системі доказування та сформулювавши вихідні засади релевантності доказів, стало вагомим підґрунтям для подальшого розвитку доказового права у світовій історії. Сакралізуючи показання свідків і оголошуючи брехливість у суді тяжким гріхом, давнє єврейське право заклало підґрунтя правопорядку та основні принципи доказового права, що актуальні і нині.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Воробьева Е.В., Илиев Р.Л. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Государстве Израиль. М.: МГИМО-Университет, 2009. 154 с.
2. Пиков Г.Г. Представление об истории в Новом Завете. Сибирь на перекрестье мировых религий: материалы межрегиональной научно-практической конференции. Новосибирск, 2002. С. 74–99.
3. Пиков Г.Г. Соотношение религии и права в Пятикнижии Моисеевом. Сибирь на перекрестье мировых религий. Материалы Второй межрегиональной конференции. Новосибирск, 2005. С. 14–23.
4. Осипов А.И. Основное богословие. Курс лекций, М., МДА, 2006, 336 с.
5. Луцюк М. Феномен давньосхідного пророцтва у контексті Танаху. Синописис: текст, контекст, медіа. 2014. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2014_1_2
6. Андрусак Р.М. Конкуренція норм єврейського та римського права в судовому процесі над Ісусом Христом. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. 2007. Випуск XVIII. С. 3–10.
7. Раціотті Дж. Життя Ісуса Христа / Пер. о. Лев Гайдуковський. – Рим: Видання Українського католицького університету ім. Св. Климента Папи, 1979. 710 с.
8. Маккавейский Н. Археология истории страданий Господа Иисуса Христа. К.: Пролог, 2003, 376 с.
9. Злобинский С. Сравнение древнееврейского талмудического права с другими правовыми системами древнего мира. Заметки по еврейской истории. Сетевой журнал еврейской истории, традиции, культуры. 2010. № 6 (129).